

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Минко Хаджийски

за дисертация на Росица Йорданова Йорданова на тема:

**„Семейно функциониране и просоциално поведение в юношеска
възраст”**

с научен ръководител проф. д.пс.н. Теодора Стоева

Научна област 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.2. Психология

Ролята на семейството отдавна е доказана не подлежи на съмнение в различни аспекти на социалното познание. Тя е особено актуална днес, когато каналите на въздействие върху подрастващите са много, разнопосочни и противоречиви. За това нормалното функциониране на семействата придобива още по-голямо значение. Това се отнася особено много за социализацията на юношите, при които процесът е най-интензивен, а възрастта по принцип проблемна. В този смисъл насочването на докторантката към проблема за ролята на семейството в усвояването на просоциално поведение от юношите е сполучливо, актуално и психологически значимо, въпреки многото опити да бъде осветлен от различни научни позиции и дисциплини. Поради социалната реалност и развитието на технологиите, днешният юноша е подложен на различни влияния, много от които се конкурират и често надвишават семейните. От друга страна самите семейства, поради различни причини, все по-трудно изпълняват своите възпитателни и социализиращи функции. Това налага нови подходи за изследване на семействата и семейните интеракции в

търсене на специфични особености и подходи в контекста на съвременната реалност.

Депозираният дисертационен труд е със съдържателен обем 212 страници. Те са структурирани във въведение, четири основни раздела, заключение, библиография, ограничения и насоки за бъдещи изследвания. В представения текст са включени още списък на пет публикации по темата и самооценка на кандидата за научните приноси.

Библиографската справка показва ползването на 229 специализирани източника, между които 22 на кирилица, 207 на латиница, заедно с Интернет източниците. Преценявам теоретичната база на разработката като впечатляваща, изключително информативна, особено актуална и подходяща по академичен характер, съобразно целите на изследването.

Въведението адекватно ориентира читателя в специфичния замисъл на авторската идея. Още тук и макар в шрих, моделът на изследваното явление е ясно представен в ракурса на специфичната значимост на семейните отношения за нормалното развитие и социализация на децата. На база на чужди и наши изследвания синтезирано е разкрит механизма и естеството на формиране на просоциалните нагласи. Категорично се заявява, че фактор за развитие и проява на просоциалното поведение са предимно диадните, а не системните отношения в семейството, с което се аргументира насоката на изследователското намерение. Индиректно се съобщава за целта на разработката, като допълване на „информацията и разбирането за българското семейство, неговата роля и значение за способността за емпатийно преживяване, загрижеността и просоциална насоченост сред юношите.“

В първата част е представена изключително детайлизирана и високо информативна интерпретация на едната ключова величина „семейство”. На базата на впечатляващ литературен обзор авторката последователно разглежда и анализира най-важните теоретични и значими за изследването страни на семейството и неговото функциониране. В този ред следва да се посочат историческия преглед на теориите за семейството, структурно-функционалната парадигма и т.н. екологичен модел, който обяснява сложните и противоречиви отношения в които семейството трябва да съществува и реализира своите функции. С оглед на разглежданата тематика, в теоретичен план е уместно представянето на дефинициите и концепциите за семейното развитие, които заедно с биосоциалната (еволюционна) перспектива, дават добра основа за разбиране и изследване на сложните процеси и взаимодействия във или извън семейната структура. Логично и необходимо е отделено подобаващо място на системните теории, които доминират от втората половина на миналия век и дават повод за ново, различно от редуccionистското разбиране на семейството и стават основа на най-значимите школи в семейната психотерапия. В този смисъл следва да се отбележи, краткото, но съдържателно издържано представяне на тези школи и техните видни представители. Не случайно от съществуващите пет модела на семейно функциониране, авторката избира да представи в контекста на изследователския си проблем тези, свързани със системния подход. Накрая на главата авторката се спира синтезирано на най-значимите фактори, които повлияват семейното функциониране. Макар и разледани в параграфа за теориите, тяхното извеждане е важно с оглед на изследователската цел и постановка.

Втората част е посветена на просоциалното поведение.

В рамката на допустимия за дисертационно изследване минимален обем, авторката е успяла да представи една изчерпателна картина на този сложен и многоаспектен конструкт. Започвайки от дефинитивните определения за същността, постепенно се навлиза в дискурса на формите на проявление, определящи и специфичната типология. Същностната част в теоретичния обзор е тази свързана с факторите, условията и детерминантите на просоциалното поведение. Тук докторантката е проявила впечатляващо умение за подреждане, степенуване и обобщаване на богат, разнопосочен и често противоречив теоретичен материал. Като пример може да се посочи диспута между *ситуационните и диспозиционни фактори*, както и този между *когнитивните и афективни* такива. Оправдано, с оглед на изследователския замисъл е обърнато специално внимание на емпатията, като емоционален предиктор. Сложният процес на мотивацията на просоциалното поведение и допълнен с влиянието на системата на отношения и социални връзки. Най-подробно, поради темата на дисертационния труд е разгледан този феномен в контекста на юношеската възраст. Изхождайки от установените особености на самата възраст, авторката дава един разгърнат поглед на динамиката в усвояването на форми и реализиране на прояви с крайната цел просоциалното поведение да придобие по-цялостна и завършена форма и съдържание. Тук трябва да се споменат : усвояването на социални норми, развитието на емпатия, формирането на личностни ценности и социални модели на поведение в рамките на общата социализация и инкултурация. Надлежно са отчетени индивидуалните, полови и възрастови различия /в рамките на юношеството/, както и родителските влияния, като най-значим семеен фактор. Главата завършва с представяне на някои важни изследвания на юношеската просоциалност в сравнителен план. Същите не са самоцелни, а навеждат към собственото изследователско намерение.

Същото е обособено като отделна *трета част* . В нея подробно са описани целта, задачите, хипотезите и методиката на изследване. Същите са ясни, точни и добре формулирани. Трите издигнати хипотези са обяснени с цел по-пълното им разбиране. Самото изследване е поставено на сравняването на три големи величини(семейно функциониране, емпатия, просоциално поведение) , за които се предвижда използването на специални инструменти. За семейното функциониране -Family Assessment Device (FAD), за емпатията - "Interpersonal Reactivity Index" (IRI) и за просоциалното поведение - (Prosocial Tendencies Measure (PTM). Същите са подробно описани и обяснени откъм тяхната психометрична и статистическа валидност и надеждност. Тъй като всеки от изследваните конструктори съдържа съставляващи съдържателни елементи, които си взаимодействат естествено се налага използването на статистически методи -специализирания софтуер IBM SPSS.

Анализът на получените данни и проверката на хипотезите е направен статистически и описан в *четвъртата част* на труда . Последователно, започвайки от демографското и статистическо представяне на изследвания контингент, се дават резултатите от различните факторни, корелационни, регресионни и дисперсионни анализи на даните от изследваните елементи на трите конструктора, според направените допускания. Онагледени са таблично и графично. В отделен шести параграф са изведени резултатите от използваните статистически методи и анализи. Под формата на изводи са подробно описани резултатите от проверката на трите хипотези. Поради онтологично големия брой анализирани елементи, естествено е те да се *потвърждават частично*, което е обяснено подобаващо.

В *заклучението* се обобщават важни страни на получените резултати, касаещи връзката семейно функциониране – просоциално поведение на юношите. Някои от тях определено съдържат приносен потенциал като

например: Просоциалното поведение има динамичен характер и зависи от семейната система, а не от диадните връзки или това че се потвърждава голямата роля на емпатията за ефективното семейно функциониране. Съществен е изводът, че различните компоненти на семейното функциониране влияят различно върху различните просоциални поведения.

Отделно са посочени ограничения на работата и насоките за бъдещи изследвания в тази важна област.

Приносите на дисертационния труд са изчерпателно и аргументирано формулирани от авторката. Те са разделени на научни и практически. Обобщено и с риск от повторение могат да се представят така:

- Направен е изчерпателен литературен обзор на съществуващите в научната литература виждания за семейството, семейното функциониране и просоциалното поведение въобще и в детската и юношеската възраст специално;
- Представен е мултидименсионален подход за разбиране на просоциалното поведение в юношеска възраст;
- Емпирично е потвърдено предположението за влиянието на фактора семейно функциониране върху просоциалните тенденции в юношеска възраст;
- Потвърдена връзката и влиянието на емпатия и просоциално поведение;
- Допълнен е профилът българското семейство с юноша, през възприятието на юношата и функционирането на самото семейството.

- Като *практически принос* бих посочил и възможността да се използват резултатите и заключенията в психотерапевтичната и корекционна работа с асоциално проявяващи се юноши от семейства в риск.

Бележки . По съществуто на дисертационния труд нямам критични бележки. По отношение на изискванията за цитиране и коректно позоваване на автори намирам, че разработката съвършено покрива критериите и отговаря на стандартите.

Заключение. В заключение, заявявам категоричното си основание да предложа на уважаемото жури да присъди ОНС „ДОКТОР“ на Росица Йорданова в Професионално направление 3.2. Психология.

26.09. 2024г.

В. Търново

Рецензент :.....

/проф. д-р Минко Хаджийски/